

Els furs nous de 1329: pactisme i senyorialització al regne de València. Una aproximació historiogràfica

Pau Viciano
(Universitat de València)

La història política del nou regne de València estigué marcada durant més de mig segle per l'anomenada “polèmica foral”, la lluita entre els partidaris d'aplicar-hi els furs d'Aragó, sobretot la noblesa d'aquest origen, i els qui pretenien que els furs de València fossen la legislació comuna a tot el regne, fonamentalment les ciutats i viles reials. L'enfrontament, que tingué episodis de veritable guerra civil, afectava l'arquitectura política del regne i molt especialment la qüestió de les jurisdiccions senyorials, amb totes les implicacions que tenia per a l'autoritat reial i per a la configuració dels dominis senyorials.¹ Les Corts que Alfons el Benigne convocà en 1329 aconseguiren la resolució de fet del conflicte en favor dels furs de València, però amb modificacions que suposaven avantatges jurisdiccionalmentals per a la baixa noblesa i la seua entrada en el govern dels municipis reials. Aquesta ambivalència –unitat legislativa i concessions senyorials– no va passar desapercebuda per als cronistes i historiadors que, des del segle XIX tractaven de construir una narració coherent del passat valencià. Primer des de les premisses d'un romanticisme liberal i, ja en la segona meitat del Dinou, des dels regionalisme tebi de la Renaixença, fins arribar a reformulacions influïdes per la historiografia positivista a l'inici del segle XX (Viciano, 2005).

En realitat, les resolucions de les Corts de 1329-1330 foren un acord entre posicions enfrontades.² Els nobles d'origen aragonès pretenien que tots els senyors adherits al fur d'Aragó obtinguessin la plena jurisdicció, incloent la possibilitat d'imposar pena de mort als seus vassalls, una potestat que només havien assolit els grans barons. Per contra, el braç reial defensava que els furs de València, que atorgaven menys prerrogatives jurisdiccionalmentals als senyors, fossen l'única legislació del regne. La demanda de l'alta jurisdicció va ser rebutjada, però es va concedir un nou tipus de jurisdicció menor –posteriorment anomenada “alfonsina”– a tots els cavallers que renunciessin als furs d'Aragó i adoptessin els de València. Els possessors de terres on tenien establerts un mínim de quinze casats o focs cristians adquirien automàticament la jurisdicció civil i la criminal en casos que no implicaven penes de mutilació o de mort.³ Ara bé, si els vassalls eren musulmans, els requisits eren menors: un mínim de set focs si el domini es trobava en un districte baronial o només tres si era en el terme d'una ciutat o vila reial, cosa que reflectia la situació subalterna de la pagesia d'arrel andalusina. Al capdavall, es permetia més fàcilment que els pagesos musulmans quedessin sotmesos a la jurisdicció dels seus senyors directes, que arrodonien així la seua autoritat i les rendes que se'n derivaven.⁴

Els grans barons aragonesos, que ja tenien reconeguda la plena jurisdicció, encara que se'ls garantia també si adoptaven els furs de València, no tenien gaire incentius per

¹ Una aportació actualitzada de les lluites al voltant dels furs en Guinot (2017).

² Es troba una crònica detallada d'aquestes incidències en Baydal (434-445). Per a contextualitzar les Corts de 1329-1330 en la trajectòria parlamentària valenciana, Romeu (1985).

³ El contingut jurídic de la nova jurisdicció va ser estudiat per Romeu (1972), mentre que d'altres aproximacions posteriors es van centrar en els seus efectes en la configuració de les senyories (Alberola, 1993, Guinot 1997, Furió 1997) i en el seu estímul per a la colonització agrària (Gil Olcina 1990, Pla Alberola, 1993), ja que aquesta jurisdicció l'adquirien també els qui fundaven un nou lloc reunint el nombre mínim de vassalls que s'exigia. Més recentment, la jurisdicció alfonsina s'ha tornat a considerar com un element definidor del règim senyorial valencià (Gil Olcina, 2012).

⁴ Les interpretacions tradicionals, centrades en la unificació legislativa, el pactisme, una senyorialització genèrica, no han considerat el factor discriminador respecte a la població musulmana (Viciano 2015).

fer el canvi. Però als titulars de dominis territorials sense drets jurisdiccionals l'adopció dels nous furs de València els permetia reforçar l'autoritat sobre els vassalls. Evidentment, la nova jurisdicció també era adquirida pels senyors que ja es regien pels furs de València. És més, també es beneficiaven d'aquesta mesura els titulars de dominis que no eren nobles, és a dir, els rics ciutadans que controlaven els municipis de reialenc, un factor que degué contribuir al fet que el braç reial aprovés els nous furs. De fet, quan es tractava de vassalls musulmans, era més fàcil obtenir aquests drets jurisdiccionals en el terme d'una ciutat reial, on solien tenir les seues possessions territorials els ciutadans, que no dins dels límits d'una baronia de l'alta noblesa.⁵ En canvi, la concessió que podia afectar els interessos dels ciutadans era l'accés dels cavallers a les principals magistratures dels municipis reials, començant per la de justícia, que exercia l'alta jurisdicció en nom del monarca. La complexa normativa que regia l'elecció dels cavallers per als oficis urbans n'assegurava una sobrerepresentació respecte al seu pes demogràfic, però no podien qüestionar l'hegemonia que seguia tenint el grup ciutadà. A la llarga, l'adquisició de drets senyorials pels burgesos enriquits i la inserció de l'antiga cavalleria en la societat política local seria un factor de confluència d'interessos que afavoriria la seua fusió en el patriciat urbà.⁶ Les Corts de 1329-1330, doncs, en possibilitar la unitat legislativa del regne a canvi de modificar els furs de València en favor d'una certa senyorialització, havien d'encaixar-se en els discursos que, ja al segle XIX, convertien el regne de València en el subjecte d'una història que tenia com a motor la lluita entre les ciutats reials i el feudalisme.

Amb la *Historia de la Ciudad y Reino de Valencia* (1845-1847), Vicent Boix iniciava una visió de llarga durada del passat valencià que, superant les notes crítiques dels erudits anteriors, aportava una línia interpretativa centrada fonamentalment en els fets polítics. El fil argumental derivava del seu liberalisme, de la idea de progrés civil associat, en l'edat mitjana, a les ciutats i la monarquia en contraposició al caràcter retardatari i opressiu de la noblesa. Ara bé, quan publicà la seua obra ja no era el jove progressista que s'havia decantat fins i tot cap al republicanisme. Els desenganys polítics havien temperat el seu radicalisme i la inserció en les institucions i el reconeixement oficial –en 1848, en plena dècada moderada serà nomenat cronista de la ciutat de València– eren causa i conseqüència d'aquesta evolució ideològica.⁷ Hi restava, però, una reivindicació apassionada del País Valencià com a subjecte històric, la reivindicació de les “glòries valencianes” que s'oposava a una història centralista de matriu castellana. La interpretació que Boix hi feia de les corts de 1329 s'ajustava a aquest model general.

Des l'època mateixa de Jaume I els nobles aragonesos heretats al regne de València hi pretenien exercir l'alta jurisdicció, inclosa la pena de mort, una aspiració frustrada per la legislació establerta pel Conqueridor. “Los aragoneses establecidos en Valencia –deia Boix– sintieron grandemente esta disposición; y por consiguiente se empeñaron con tenacidad en que el reino de Valencia se gobernara por los fueros de Aragón; però esta oposición no tuvo efecto” (Boix I, 197). La “tenacitat” dels senyors aragonesos, que va suposar el principal factor de desestabilització del nou regne durant

⁵ Com és sabut, els requisits per obtenir la jurisdicció alfonsina era tenir un domini poblat d'un mínim de quinze focs cristians, tant en districtes on exercia l'alta jurisdicció el rei –és a dir en el terme de ciutats i viles de reialenc– com en els territoris on estava en mans dels barons. En canvi, si es tractava de població musulmana, només calien tres focs en el primer cas i set en el segon.

⁶ Els avantatges que se'n derivaven per als ciutadans ja foren remarcats en l'assaig històric de Joan Fuster (1977, 49), quan afirmava que “Per aquest cantó, doncs, els “ciutadans honrats” del Braç Reial, que transigien a les Corts de 1329, haurien trobat un punt de coincidència amb els aristòcrates: la jurisdicció alfonsina era a llur abast.”

⁷ La biografia de Boix ha estat estudiada per Querol, Ortega de la Torre i Rodrigo Mancho, mentre que Segarra s'ha centrat en la seua visió de la història i Martí i Badia en la seua reivindicació lingüística.

quasi un segle, va tenir moments de veritable “guerra civil”, amb violències de tota mena durant la Unió contra Pere el Gran, però aquest historiador destacava que les concessions que hagué de fer el monarca a la noblesa aragonesa no van aconseguir d’alterar el predomini del fur de València en la major part del regne. La pervivència del fur d’Aragó en certs enclavaments senyorials era una qüestió menor, compensada per l’estabilitat política del regne aconseguida amb la pacificació de la noblesa. Aquesta serà també la valoració que va fer de les Corts de 1329-1330 i, concretament, de la “jurisdicció alfonsina”. Dels “furs nous” que beneficiaven la noblesa, destacava el seu accés al govern dels municipis reials, que anteriorment es trobaven en mans dels *plebeyos*, és a dir, dels ciutadans i d’altres sectors burgesos. Boix, lluny de considerar l’ocupació de les principals magistratures –sobretot la de justícia– com una intromissió perillosa per a la llibertat del regne, s’absté de fer-ne una valoració explícita. Ara bé, en referir-se a episodis anteriors, havia considerat que apartar la noblesa de representació en els municipis constituïa una “enorme desigualdad” que tindria “funestos efectos”, és a dir, que seria font de greus conflictes.⁸ L’harmonia social i l’estabilitat política eren béns que, a ulls d’un antic revolucionari decebut per les guerres civils, pesaven més que les amenaces que podia suposar la presència nobiliària al cor d’un poder municipal que era el garant del liberalisme medieval. El mateix succeïa amb les concessions de la “jurisdicció alfonsina”. Boix no hi veu cap perill de feudalització o de reforçament del poder de la noblesa. D’entrada, remarcava –amb raó– que els beneficiaris no eren només els nobles, sinó també els eclesiàstics i *plebeyos*, tot insistint en el fet que la nova jurisdicció es limitava a la civil i “aquella parte de la criminal que se limita a la imposición de penas no muy graves.” En definitiva, l’important era que els nobles aragonesos veien frustrades, una vegada més, les seues aspiracions a exercir l’alta jurisdicció criminal –amb la facultat de dictar penes de mort– que els reconeixia el fur d’Aragó (Boix I, 198-199).

Una visió molt més crítica amb el resultat de les Corts de 1329-1330 la trobem en Teodor Llorente, el Patriarca de la Renaixença, promotor d’un valencianisme conservador diguem-ne “apolític” o cultural, cautelós però sovint molt clar en l’afirmació liberal i en la constatació de les arrels catalanes del regne de València (Simbor, Roca). En el seu llibre *Valencia* (1887-1889), que incloïa una ambiciosa síntesi de la història del país, Llorente considera que les Corts de 1329-1330 van suposar un canvi significatiu de l’organització política del regne. I no en un sentit positiu des de la perspectiva de la interpretació liberal –per bé que conservadora– de la història regional. Davant la demanda del fur d’Aragó sostinguda per la majoria de la noblesa, s’hi arribà a un acord: “convínose en conceder mayores facultades a todos los barones del reino de Valencia”, de manera que “obtuvieron los barones el derecho de justicia de sangre, que con tanto empeño les negó el Conquistador.” És més: considerava que des d’aleshores la vigència dels furs de València va quedar reduïda a les ciutats i viles reials, mentre que “los lugares de señorío quedaron sometidos á la jurisdicción que se llamó alfonsina.” “Satisfechas de ese modo las aspiraciones de la noblesa –concloïa Llorente (I, 133)–, no tuvo ya interés en pedir el fuero de Aragón.” Darrere d’aquesta visió hi ha, evidentment, una certa confusió, ja que la jurisdicció alfonsina modificava els furs de València, però no era un règim legal diferent del valencià. El patriarca no hi veu, doncs, en les Corts de 1329-1330 un acompliment de la unificació legislativa del regne, sinó tan sols la renúncia de la noblesa a la reclamació dels furs d’Aragó, simplement perquè ja veien satisfetes les seues aspiracions a estretir la jurisdicció sobre els seus vassalls.

Aquella assemblea parlamentària, que Llorente (II, 49) no dubta a denominar de “Constituyente”, perquè s’hi modificaren “las leyes fundamentales del reino”, s’inscrivía

⁸ Aquesta valoració, sens dubte personal, Boix (I, 196) la posava en boca del “rey [Jaume I] y los más juicioso de la plebe.”

en el relat liberal de la lluita per la llibertat i el progrés de les ciutats contra l'opressió feudal, un combat secular que, a nivell polític, es concretava, respectivament, en els furs de València i els d'Aragó. “Puestas frente a frente estas dos legislaciones, democrática una, aristocrática otra, pugnaban por extenderlas o restringirlas los interesados a favor o en contra de ellas” (Llorente II, 93-94). La jurisdicció alfonsina atorgada en 1329 va ser una transacció en què els nobles no obtingueren “la plenitud del derecho señorial, como lo ejercían en Aragón”, sinó “una jurisdicción limitada, que se llamó alfonsina, y que reservaba á la autoridad real la justicia de sangre.” A canvi, aconseguiren participar en els govern dels municipis reials, començant per la mateixa ciutat de València. Llorente, com havia fet Boix, considerava aquesta aspiració justificada, ja que considerava que la seua exclusió dels oficis municipals “cercenaba su natural influencia” (Llorente II, 94). Així les coses, la “concòrdia” de 1329 era una “solución armónica” que permetia aconseguir l'estabilitat política, tot i que en part se sacrificava l'esperit “democràtic” de la legislació prevista per Jaume I. Llorente es posicionava ací com el prohò del liberalisme conservador, recelós dels radicalismes i partidari de l'harmonia social garantida per la limitació del joc polític als estrats mitjans: els ciutadans i la baixa noblesa, amb l'exclusió dels sectors populars i de l'alta noblesa representada pels barons. D'aquesta manera s'establí una “constitución municipal, mixta y armónica” que va perpetuar-se fins a l'abolició dels furs. “Esta permanencia, de cerca de cinco siglos –concloía Llorente–, ¿no demuestra el exacto equilibrio que habían logrado en ella las fuerzas sociales y políticas?” (Llorente II, 96).

Unes dècades més tard, ja entrat el segle XX, un historiador i polític conservador com Josep Martínez Aloy tornava a oferir una visió de la història valenciana, inclosa aquesta vegada en la *Geografía General del Reino de Valencia* dirigida per Francesc Carreras. Martínez Aloy representava la continuïtat de la historiografia liberal de la Renaixença, però influïda ja per l'erudició de Roc Chabàs i el positivisme noucentista. I també per la seua experiència com a polític conservador en actiu –va ser alcalde de València i president de la Diputació– en les aigües tèrboles del règim de la Restauració (Viciano 2005, 49-53; Belenguer, 147-151; Pujol). Potser aquesta experiència el va fer escèptic respecte a la idealització romàntica de les Corts medievals, que només valorava com a factor progressiu si servien d'instrument per a defensar els furs de València, és a dir, la “unidad de legislación y el planteamiento general de sus principios civilizadores y democráticos” (Martínez Aloy [1924]). Per ella mateixa, la representació les diverses forces socials del regne no era un element positiu en la lluita secular entre el “poble” i el “feudalisme”. Tot al contrari, la feblesa de la monarquia davant les amenaces exteriors o la manca de recursos financers, podia convertir aquelles assemblees legislatives en un instrument que permetia a la noblesa arrencar concessions, com ara obligar els monarques a “crear estados y baronías que se rigieron por los fueros propios del país de donde procedían sus señores”. Jaume I, segons aquesta interpretació, hauria tingut el somni de crear el “primer estado democrático del mundo”, però aquesta democràcia medieval es va veure frustrada per la pressió constant de la noblesa, sempre disposada a aprofitar-se dels moments de feblesa de la monarquia.

Les Corts de 1329-1330 van suposar un episodi major d'aquesta ofensiva feudal. És cert –reconeixia Martínez Aloy– que s'aconseguí la unitat jurídica del regne, en acceptar la noblesa els furs de València, però a canvi que aquesta legislació fos desvirtuada: “sufriedo tales modificaciones que perdió las últimas huellas de sus principios de origen francamente democráticos”. “Democràtic” significava que el poder municipal estava en mans del “poble”, amb l'exclusió de la noblesa. Els furs nous atorgaven jurisdiccions que reforçaven les desigualtats socials i, sobretot, autoritzaven els cavallers a competir pel poder públic amb els ciutadans, cosa que l'historiador veia com la

legitimació política d'una "división de clases que había de ser funesta". En aquest sentit, a diferència de Boix i Llorente, no considerava la participació de la noblesa en els municipis com un factor d'estabilitat política, sinó com en germen de conflictes posteriors. Ara bé, en una panoràmica més àmplia, Martínez Aloy continuava considerant que els furs de València, malgrat les concessions aristocràtiques de 1329, continuaren sent una legislació liberal, un bastió contra una noblesa opressiva per naturalesa. Si Alfons el Benigne havia cedit a les pretensions aristocràtiques, no deixava de reconèixer "la virilidad de los reyes aragoneses que supieron quebrantar el feudalismo, liberando a los pueblos de odiosas tiranías y dignificando la condición social de todos los vasallos".

A la llum d'aquestes interpretacions, pot afirmar-se que la historiografia valenciana dominant al segle XIX i l'inici del XX, d'encuny liberal i reivindicadora d'una passat propi, adoptà postures matisades a l'hora d'interpretar les Corts de 1329-1330. Tots els autors valoraven positivament la unificació legislativa del regne i l'exclusió dels furs d'Aragó, de manera que es frustraven les màximes exigències jurisdiccionals de la noblesa. A partir d'ací, però, les posicions dels autors posaven l'èmfasi en aspectes diferents. Vicent Boix, un antic revolucionari que va conèixer els estralls de les guerres carlistes, adoptava una posició moderada: les concessions als senyors foren d'escàs relleu i el més important era que, gràcies a aquestes, especialment a la participació de la noblesa en el govern municipal, s'aconseguia un règim polític més representatiu que assegurava la pau social. Teodor Llorente, des d'un liberalisme conservador, tenia una visió més pessimista d'aquelles Corts. Lamentava –i exagerava– l'abast de les concessions a la noblesa, fins al punt de considerar que havien laminat el contingut més liberal dels furs de València. Tanmateix, s'hi imposava també el sentit d'ordre i Llorente, alarmat per la revolta social prèvia a la Restauració, tornava a valorar la concòrdia de 1329 com la base d'un règim polític estable o "harmònic", tot i que comportés el sacrifici del projecte "democràtic" de Jaume I. Paradoxalment, Martínez Aloy, que exercí com a polític conservador en actiu, es mostrava més radical en la valoració de les concessions a la noblesa. Les Corts de 1329-1330 foren un dels episodis més greus de l'erosió a què la noblesa va sotmetre la democràcia imaginada pel Conqueridor. El pactisme no es veia com un assoliment polític, sinó com una limitació, per part de les elits nobiliàries, del que podria denominar-se "autoritarisme democràtic" dels reis, començant per Jaume I. Segurament, aquesta reelaboració de la interpretació historiogràfica tradicional no pot deslligar-se del desgast dels sistema polític de la Restauració. Els vells liberals conservadors més lúcids desconfiaven ja dels jocs parlamentaris i esperaven el "cirurgià de ferro" capaç d'imposar la regeneració del país. Podem preguntar-nos si aquest estat d'ànim no es projectava cap al passat, quan el poble només podia confiar en la "virilitat" dels seus reis com a defensa davant de l'opressió feudal.

Obres citades

- Alberola, Armando. “Los ‘señoríos alfonsinos’ en el sur del País Valenciano. Aproximación a su estudio». En Eliseo Serrano & Esteban Sarasa eds. *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss. XII-XIX)*. Saragossa: Gobierno de Aragón, 1993, vol. 1. 223-240.
- Baydal, Vicent. *Els fonaments del pactisme valencià. Sistemes fiscals, relacions de poder i identitat col·lectiva al regne de València (c. 1250-c. 1365)*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2011 (tesi doctoral).
- Belenguier, Ernest. *Jaume I a través de la història*. València: PUV, 2009 [1a ed. 1984].
- Boix, Vicent. *Historia de la Ciudad y Reino de Valencia*. València: Impremta de Benito Monfort, 1845. 2 vols.
- Furió, Antoni. “Senyors i senyories al País Valencià al final de l’edat mitjana». *Revista d’Història Medieval* 8 (1997): 109-152.
- Fuster, Joan. *Nosaltres, els valencians*. Barcelona: Edicions 62, 1977 [1a ed. 1962].
- Gil Olcina, Antonio. “Reformismo ilustrado, colonización interior y restablecimiento del fuero alfonsino”, *Agricultura y Sociedad* 56 (1990): 79-112.
- *Singularidades del régimen señorial valenciano: expansión, declive y extinción de la señoría directa*. Alacant: Universitat d’Alacant, 2012.
- Guinot, Enric. “La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el regne de València (segles XIII-XIV)”. *Revista d’Història Medieval* 8 (1997): 79-108.
- “De los fueros locales al fuero de Valencia en el marco del proceso de instauración de la sociedad feudal del siglo XIII en el reino de Valencia”. *Studia Historica. Historia Medieval* 35-2 (2017): 37-62.
- Llorente, Teodor. *Valencia. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*. Barcelona: ed. Daniel Cortezo, 1887-1889. 2 vols.
- Martí i Badia, Adrià. “La contribució de Vicent Boix i Ricarte (1813-1880) a la recuperació de la consciència lingüística dels valencians”. *eHumanista/IVITRA* 5 (2014): 52-74.
- Martínez Aloy, Josep. “Provincia de Valencia”. En Francesc Carreas Candi dir. *Geografía general del Reino de Valencia*. Barcelona: ed. Alberto Martín, [1924]. 362-459.
- Ortega de la Torre, Eduardo. Vicent Boix. *Aproximació biogràfica al romanticisme valencià*. València: Edicions Alfons el Magnànim, 1987.
- Pla Alberola, Primitivo. “La Jurisdicción Alfonsina como aliciente para la recolonización del territorio”. *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante* 12, (1993): 79-140.
- Pujol, Enric. “La historiografia noucentista. Un assaig de definició”. *El Contemporani* 14 (1998), 36-43.
- Querol Roso, Luis. Vicente Boix. *El historiador romántico de Valencia*. València: Centre de Cultura Valenciana, 1952.
- Roca, Rafael. *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*. València: PUV, 2007.
- Rodrigo Mancho, Ricardo. “Vicent Boix i Víctor Balaguer: dues biografies en convergència.” En Antoni Ferrando & Albert G. Hauf eds. *Miscel·lània Joan Fuster*. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1993. Vol. 7: 199-222.
- Romeu, Sylvia. “Los Fueros de Valencia y los Fueros de Aragón: “Jurisdicción Alfonsina”. *Anuario de Historia del Derecho Español* XLII (1972): 75-115.
- *Les Corts valencianes*. València: Tres i Quatre, 1985.

- Segarra, Josep Ramon. "El discurs històric en la construcció de la identitat valenciana contemporània: Xàtiva com a mite." *Recerques* 52-53 (2006): 187-209.
- Simbor, Vicent. "Llorente, La *Opini3n* i la Renaixença". *Caplletra* 4 (1989): 123-136.
- Viciano, Pau. *El regne perdut. Quatre historiadors a la recerca de la identitat valenciana*. Catarroja-Barcelona: Editorial Afers, 2005.
- "M3s all3 de la territorializaci3n de los fueros: una relectura historiogr3fica del impacto de la jurisdicci3n alfonsina sobre los campesinos del reino de Valencia (siglos XIV-XV)". *Medievalismo: Bolet3n de la Sociedad Espa3ola de Estudios Medievales* 25 (2015): 403-426.